

НОМІНАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ПАМ'ЯТІ ЗАСОБАМИ ГОВІРКОВОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ: ЗАБУТИ, ЗАБУВАТИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'282

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).111-117

Коваленко Н. Номінації процесів пам'яті засобами говіркової фразеології: *забути, забувати*; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Актуальність теми дослідження з проблем аналізу фразеологічних одиниць на позначення процесів мислення пов'язана з потребою вивчення особливостей пам'яті людини, її різновидів, характеристик, емоційних оцінок, актуалізованих у сучасному українському говірковому мовленні.

У статті схарактеризовано можливості фразеологізмів у реалізації розуміння та оцінок процесів пам'яті людини носіями говірок; визначено основи образності та метафоричності значень фразеологізмів на позначення процесів 'забути', 'забувати', 'заставити забути' та ін. за допомогою семантичного та психолінгвістичного аналізів, а також їх територіальне поширення. Матеріалом послуговували територіальні фразеологічні словники та опубліковані тексти діалектного мовлення з різних ареалів України, а також записи авторки текстів зв'язного мовлення з подільських і суміжних говірок. Лексикографічні праці з різних ареалів побутування української мови уможливають вивчення локальних особливостей фразеологізмів та їх компонентів, зокрема в часі та просторі.

Сталі вислови на позначення процесів 'забути', 'забувати', 'примусити забути' вирізняються образністю та емоційністю, антропоморфними ознаками, що виявляються через соматизми (голова, серце, мозок), номінації предметів господарювання (мішок, віник, друшляк, молоток, клин, клепка), зооніми (курка, теля) та ін.

Спостережено лексикографічне і психолінгвістичне відображення розуміння людиною процесів забування, про місце зберігання здобутої інформації чи її втрату, тому зв'язні тексти та регіональні словники фіксують фразеологізми з образним конкретизатором *голова*. Частовживаними компонентами аналізованих семантичних рядів є іменники *розум, тямка, пам'ять*, дієслова *вилетіло, відбило, вишибло, викинути, збутися, загубити* та ін., що створюють образне уявлення про явище забування якоїсь інформації.

Запропонований аналіз уживання фразеологічних одиниць попередній, він може доповнюватися із залученням нових записів, проте зафіксовані матеріали підтверджують, що в живому мовленні виявляються всі комунікативні та функціональні можливості фразем як виразників мислетворчих процесів, станів та почуттів людини.

Ключові слова: діалект, говір, фразема, процеси пам'яті, забути, забувати.

Постановка проблеми. В українській діалектології початку ХХІ ст. спостерігаємо увагу до записування та аналізу фразеологізмів народного мовлення як цінного й інформативного джерела для мовознавства, а також суміжних галузей – етнолінгвістики, фольклористики, лінгвокультурології та ін.

Фразеологія говірок зберігає багатоаспектну інформацію про народ, його звичаї, мораль та ідеали, розуміння законів буття та місця людини у світі. Усе ж фіксація та опис значень, структури фразеологізмів з усіх ареалів України та поза її межами залишається важливим і невідкладним завданням лінгвістів з огляду на існування великої кількості факторів, здатних впливати на фразеосистему національної мови.

Збагачення фразеологічного фонду відбувається різними шляхами та пов'язане з дією різних факторів (мовних і позамовних): одні зумовлюють стабільність семантики та структури одиниць, інші провокують їх оновлення, переміщення зі сфери діалектної до літературної і навпаки.

Актуальність дослідження фразеологічного складу українського діалектного мовлення зумовлена призначенням фразем як вторинних номінативних одиниць передавати визначальні національно-культурні риси мовомислення. Особливо це простежується на матеріалі записів наративів живого діалектного мовлення, що уможливають виявлення семантики і динаміки конотації як загальнономовних,

так і регіональних фразеологізмів. Отримані результати стануть важливим складником лінгвогеографії, лексикографії, спонукатимуть до створення синтетичного загального фразеологічного словника українського діалектного мовлення.

Одними з найбільш інформативних є фразеосемантичні поля «Мислення людини» та «Мовлення», оскільки людини здавна і постійно пізнавала себе і продовжує осмислювати свої здатності та рівень можливості. Окрім того, аналіз семантичних рядів на позначення процесів пам'яті пов'язаний із дослідженням вербальних виявів уявлення та емоцій, актуалізованих у складі фразеологічних одиниць сучасного українського говіркового мовлення, національні специфічні уявлення про життя людини.

Аналіз досліджень. Усвідомлення унікальності народних фразеологізмів як виразників світорозуміння народу, їх цінності в осягненні мовної вправності, у мудрості, яку носії говірок зберігають і передають із покоління в покоління, і до сьогодні активізує різноаспектні наукові дослідження.

Можливості фразем відображати лінгвокультуру етносу, значення їхніх соціолінгвальних, ментальних і психологічних особливостей досліджували упродовж ХХ–ХХІ ст. В.І. Лавер, В.М. Мокієнко, Л.Г. Авксентьев, М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Скрипник, В.Я. Ляшинська, О.О. Селіванова, І.Я. Гнатюк, В.М. Телія, В.В. Жайворонок, Ю.Ф. Прадід, Н.Ф. Венжинович, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко та ін.

Зазначимо, що варіанти номінацій мовленнєвих і мисленнєвих процесів на рівні систем окремих говорів як у діахронії, так і в синхронії описали в дисертаційних працях Н.В. Романюк, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Г.М. Доброльожа, А.О. Івченко, М.С. Олійник, Г.Ф. Ступінська та ін.

Розуміння механізмів пам'яті людини і його реалізація вербальними засобами завжди цікавили вчених різних наукових напрямів, усе ж найменш дослідженим залишається вираження на лексико-фразеологічному рівні системи номінацій семантичного поля «Пам'ять». Особливо інформативними для лінгвістичного аналізу є матеріали лексикографічних праць, тексти живого територіального мовлення, що засвідчують усі аспекти розуміння та усвідомлення людиною механізмів мислення.

Н.Ф. Венжинович, досліджуючи фраземіку української мови в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах, описала сталі вирази, що відображають зокрема і мисленнєву діяльність людини – одні з найдавніших за походженням та найбільш уживані носіями української мови [Венжинович 2018]. У монографії виокремлено фразеозначення 'думати', 'не думати', 'уявляти', 'пам'ятати', 'забути', 'втрачати здатність мислити, пам'ятати'; виявлено явища варіативності, полісемії, синонімії та антонімії з позицій антропоцентризму.

Г.Ф. Ступінська проаналізувала лексико-семантичні та граматичні особливості втрачених лемківських фразеологічних одиниць, описала реалізацію понять 'добре запам'ятати' 'забути', 'раптово згадати', 'важко пригадати' [Ступінська 2000, с. 154], що важливо для всебічного вивчення арельної фразеології української мови.

Українська фразеографія говірок представлена окремими словниками та опублікованими фрагментами словників діалектної фразеології таких говірок: східноподільських (М.Т. Доленко), західноподільських і південноволинських (Н.Д. Коваленко), буковинських (Н.О. Руснак), бойківських (М.Д. Матіїв), волинських (Н.В. Кірілкова), лемківських (Н.Д. Вархол, А.О. Івченко, Я. Битківська, Г.Ф. Ступінська), центрально-сербанських (О.С. Юрченко, Л.І. Ройзензон, С.І. Ройзензон, А.О. Івченко, А.А. Сагаровський), східно-сербанських і степових говірок Донбасу (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко), нижньонадніпрянських (В.Д. Чабаненко), західнополіських (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк), середньополіських (Г.М. Доброльожа). Усі ці матеріали підтверджують багатство фразеології української мови, а словники окремих регіонів уже підштовхують до підготовки великого фразеологічного словника української мови тлумачного типу, у якому було б найповніше представлено фразеосистему національної мови.

Мета статті, завдання. Метою нашого дослідження є вияв та аналіз можливостей фразеологізмів у реалізації розуміння та характеристики процесів пам'яті носіями говірок за допомогою семантичного та психолінгвістичного аналізів. Завдання – визначити основи образності та метафоричності значень фразеологічних одиниць на по-

значення процесів 'забути', 'забувати', 'заставити забути', а також їхнє територіальне поширення.

Матеріалом дослідження послуговували фразеологічні словники українських говірок, опубліковані тексти зв'язного діалектного мовлення з різних територій України, а також записи авторки з території подільських і суміжних говірок. Зауважимо, що словники не завжди фіксують увесь потенціал фразеосистеми, а в текстах зв'язного мовлення фразеологізми розкривають усі можливості своєї структури і семантики.

Методи та методика дослідження. Методика дослідження мовних даних на матеріалі діалектної фразеології спрямована на виявлення семантичних та емотивних можливостей фразем, особливостей поєднання компонентів у творенні образності, рис уснорозмовності й територіальності та ін.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування лексикографічних матеріалів і даних текстів-розповідей від носіїв говірок – достовірний і важливий матеріал для вияву народних образних вторинних номінацій, видів їх трансформацій, семантичних і структурних варіантів, діалектних рис. Зазначимо, що в статті збережено графічні знаки транскрипцій аналізованих видань.

Виклад основного матеріалу. Різні прояви народного буття – основа невичерпного джерела фразеотворення, коли взаємодіють мовні, логічні та психологічні фактори. Називання за подібністю між особами, предметами, явищами ґрунтуються на психологічних факторах, які можна вважати виявом виникнення оцінних значень.

Як відомо, психологи розрізняють такі головні процеси пам'яті: запам'ятовування, збереження, відтворення та забування. Збереження – процес пам'яті, який забезпечує тривале утримання результатів запам'ятовування протягом тривалого часу [Степанов 2006, с. 144], а забування – мнемічний процес, внаслідок якого поступово втрачається чіткість закріпленого в пам'яті матеріалу, зменшується його обсяг, виникають помилки при відтворенні, стає неможливим відтворення, а потім і впізнавання [Степанов 2006, с. 145].

Спираючись на власні та колективні уявлення про людську пам'ять та її процеси, різні етноси надають свої оцінки розумовим здібностям людини запам'ятовувати, пригадувати, забувати та всьому, що з ними пов'язане. Фразеологічні одиниці мають здатність якнайточніше передавати такі оцінки.

Зазначимо, що під час записування текстів усного мовлення носії говірок є найважливішими учасниками комунікативних ситуацій, які, орієнтуючись на слухача, добирають найдоцільніші, на їхню думку, слова, фразеологізми, прислів'я, приказки та ін. Таке мовлення має всі ознаки антропоцентричності, тому що діалектний текст-розповідь акумулює в собі індивідуальність мовця, що виражається у виборі лексичних, фразеологічних, граматичних та ін. засобів.

У наративах частовживаними є лексеми, конструкції – додаткові зауваження, у яких мовець, пригадуючи події, послуговується дієсловами на позна-

чення поняття ‘забути’, словами відповідної лексико-семантичної групи: *голова, тямка*. Процеси, пов’язані з пам’яттю людини, у мовленні деталізуються характеристиками швидкості забування, примушування забути, тривалості запам’ятовування, готовності до пригадування та ін.

Діалектоносії-інформанти – це люди старшого віку, які здебільшого згадують своє минуле (свідоме) життя, часто посилаються на ще давніші часи, події чи звичаї, тому для зв’язних текстів діалектного мовлення частовживаними є слова чи конструкції покликання.

Поняття ‘забути’ маніфестують фразеологізми із соматизмом *голова*, побудовані на образності уявлення про щось несправне, зникле з голови, наприклад: у лемківських говірках – *выпарити са з головы кому*; *з головы утѣчи*; *выпарити са з головы кому* [Вархол 1990, с. 40], *з головы утѣчи* [Вархол, с. 41]; західнополіських – *з гулуви випало що* [Аркушин 2003, с. 85]; середньополіських – *вилетіло з голови* [Доброльожа 2010, с. 43], *з голови вишибло* [Доброльожа 2010, с. 44], *злупити з голови* [Доброльожа 2010, с. 45]; закарпатських – *ві’лет’іло / ві’скочило / ві’шло ми з голови* [Дзендзелівський 1993, III, 298], *ві’лет’іло / ві’скочило / ві’шло ми з голови* [Дзендзелівський 1993, III, 298]; подільських – *вийшло з голови*, *вискочило з голови*, *усе з голови вилет’іло*, *вилет’іло з голови / гулуви* [Коваленко 2019, с. 80]; *з голови вихт’іло*, *з голови виши’бло* [Коваленко 2019, с. 82]; *повил’їтало з голови* [Коваленко 2019, с. 87]; *йак з голови вилет’іло* [Коваленко 2019, с. 89]; гуцульських – *вилетіти*, *випасти*, *вилюфтуватисе з голови* (*Ви ни з’найіте Коц’а? Та вин обер’ну’се / і й’їму’усо вилет’іло з голови / вин ни ме памн’їтати / бо й’їму’ того ни треба / вин’лишен’ держи’ї голов’ї то’то / шо й’їго інтерес’уїї* [Голянич 2018, с. 188]; *випасти з гадки* [ЛЛПЖ, с. 178], *вилетіти з голови ‘забути’* [ЛЛПЖ, с. 192].

Образ порожньої голови є мотиваційним центром не тільки для значення ‘дурний, нерозумний’, а й використовується для характеристики ‘не запам’ятовувати чого-небудь, не виявляти здатності думати про-щось’, наприклад, у лемківських говірках – *не мати нич в голові* [Ступінська, Битківська 2013, с. 142].

Прикметною рисою виразів є вживання дієслів минулого часу середнього роду, тобто втрату пам’яті мовці пояснюють зникненням або пошкодженням інформації з «голови» без участі людини. У текстах південноволіських говірок знаходимо: *че’кайт’ молодих і заду сто’їат’ гост’і і сп’ївайут’ / вийди’мати с хати не’в’істку в’їтати / че’каї / че’каї / то’же с тей’і голови дурной’ повил’їтало* (с. Щиборівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.); у говірках Західного Поділля – *в голові не втрималося* [Коваленко 2019, с. 79]. Особлива риса фразем, пов’язана з використанням новоутворених слів, зреалізована в дієсловах *помикитилося, замакітрилося* та ін., що додає дотепності та гумору, наприклад, у гуцульських говірках – *помикитилося в голові ‘усе переплутати, забулося’* [ЛЛПЖ 2009, с. 579], у подільських – *заду’б’іло’ї*

голо’в’і [Коваленко 2019, с. 82], *замак’ітри’лос’ї* у *голо’в’і* [Коваленко 2019, с. 83].

Навпаки, причетність особи до втрати пам’яті демонструють форми дієслів *викинути, випустити, вибити* та ін., наприклад: у середньополіських говірках – *викинути дурне з голови, викинути з голови* [Доброльожа 2010, с. 43]; подільських – *вики’нути з голови*; *випустити з голови* [Коваленко 2019, с. 80]; *забути’и т’амку* [Коваленко 2019, с. 365]; гуцульських – *вибити пусте з голови ‘забути, не думати’* [ГСЛ 2013, с. 187]; *втнути з голови ‘забути про щось неприємне’* [Лесюк 2008, с. 166]; *вибити собі це з голови ‘змусити себе забути’* [ЛЛПЖ 2009, с. 192].

Замість соматизму *голова* в говірках української мови зафіксовано вживання лексем *тяма, мізки, пам’ять*, які у свідомості людей співвідносні з поняттям *голова* – місцем зберігання інформації: у подільських говірках – *випало з’їт’ами* [Коваленко 2019, с. 364]; *випало з’їт’ам’ї* [Коваленко 2019, с. 199], *виби’ло с пам’їат’ї / пам’їати*; *вики’нуло с пам’їат’ї / пам’їати*; *вилет’іло с пам’їат’ї / ~ памн’ати* [Коваленко 2019, с. 252]; *виши’бло с пам’їат’ї* [Коваленко 2019, с. 252]; гуцульських – *вівергти з пам’їат’ї ‘втратити пам’ять’* [ГСЛ 2013, с. 119].

Про дії, пов’язані зі втратою пам’яті, йдеться у виразах із лемківських говірок *затерти в(х) пам’яті ‘забути когось, щось’* [Ступінська, Битківська 2013, с. 96], західнополіських – *пам’ат’ї збу’лас’а ‘часткова втрата пам’яті та розуму’* [Мацюк 2013, с. 458]; подільських – *виши’бло пам’їат’ ‘забути’, в’їд’било пам’їат’* [Коваленко 2019, с. 252]; *пот’є’р’ати / пот’ї’рати / згу’бити / загубити’їтратити пам’їат’ ‘забути’* [Коваленко 2019, с. 252–253], *згу’битис’а памн’ати* [Коваленко 2019, с. 252], хоч зафіксовано вживання *не’мати пам’їати* у значенні ‘не розуміти’ [Коваленко 2019, с. 252], *загу’бити т’амку ‘забути’* [Коваленко 2019, с. 365].

Натрапляємо і на приклади вживання сталих висловів, що констатують взагалі відсутність пам’яті, наприклад: у західнополіських говірках – *пришло на голуву / а ти’пер йут’кове ні’чо ни пам’а’тайу / ні’ма пам’ати* [Мацюк 2013, с. 458], *ні’ма тей’ї пам’ати / ні’ма пам’їати / ні’ма пам’їт’ї / пам’їат’ї ні’маїе* [Мацюк 2013, с. 458]; *ні’ма т’ами ‘часткова втрата пам’яті та розуму’* [Мацюк 2013, с. 458]; подільських – *пам’їати не’ма ‘не пам’ятати, забути’* [Коваленко 2019, с. 253]; східнослов’янських – *пам’їат’ї не’ма* [Леснова 2004, с. 27].

У текстах зв’язного мовлення з надністрянських говірок про те, як молодь вивозили на роботу до Німеччини в часи Другої світової війни, знаходимо такий вираз на позначення стресових переживань: *їа пам’їати гет не’ мала / н’ї зап’лакала / н’ї н’ї’чого // на ма’шину вил’їзла / бо на ма’шину нас вигад’н’ели* (с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.); у подільських говірках: *а та’ко ос’колки билис’а і їа по’лежала / а л’їта’ки по’лет’їли і по’лет’їли / і їа по’лежала ус’тала / і ў’же не’ мала памн’ати / і так до’б’їгла до хати* (с. Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.).

Зафіксовано також побутування фразем із компонентом *тямка* у значенні 'пам'ять' *не^м 'мати т'ами* [Коваленко 2019, с. 364], *не^м 'мати т'амки ў голо^в'і* 'забути' [Коваленко 2019, с. 365]; у текстах із центральноподільських говірок: *че^мкаї / це Йїван м'ї с т'риц'їт'с'омого а йа с т'риц'їт'д'їу'їатого // че^мкаї че^мкаї бо йа ўже т'ами не^м 'майу / 'сорок д'ругий р'їк буў та'кїї 'тоже^м 'т'рудній* (с. Станіславівка Віньковецького р-ну Хмельницької обл.).

Носії говірок у комунікації можуть характеризувати забудькувату людину, наприклад: у західнополіських говірках – *памн'ат' кур'отка* в кого [Мацюк 2013, с. 459], *памйат' йак у кур'їци* [Мацюк 2013, с. 459], *д'ев'їча / д'ївоча / д'ев'їча памйат'* 'часткова втрата пам'яті, забудькуватість'; *курача памйат'*, *памйат' йак у кур'їци* [Мацюк 2013, с. 151]; центральнополіських – *дівоча пам'ять, куряча пам'ять* 'погана пам'ять' [Доброльожа 2010, с. 130]; західнополіських – *д'ївоча памйат'* [Коваленко 2019, с. 252], *курача памйат' / кур'ача памн'ат'* [Коваленко 2019, с. 253]; лемківських – *модзьок як х курки* 'хто-небудь забудькуватий, неухажний' [Ступінська, Битківська 2013, с. 148], *забитливе теля* 'забудькувата людина' [Ступінська 2000, с. 61], *модзьок із курки, пропитий розум* 'безпам'ятна людина' [Ступінська 2000, с. 71]; *забытліве теля* 'забудькувата людина' [Вархол 1990, с. 131]; у східнослов'янських і степових говірках Донбасу – *мішок з дїркою на плечах* 'забудькуватий' [Ужченко 2013, с. 333]. Отже, образними конкретизаторами забудькуватості людини слугують лексеми *теля, курка, дівчина*.

Лише у «Фразеологічному словнику східнослов'янських і степових говірок Донбасу» зафіксовано вживання власних назв у номінативних фраземах аналізованого семантичного ряду: *Кульома Іванівна* 'той, хто часто забуває' [Ужченко 2013, с. 291], *Мотря Іванівна (Йвановна)* 'про незібрану, забудькувату жінку' [Ужченко 2013, с. 342], *Розтапиша Іванівна* 'забудько, незібрана людина' [Ужченко 2013, с. 429]. У нижньонадніпрянських говірках зафіксовано вираз *забудько-переплутько* – 'людина з поганою пам'яттю, схильна плутати події, факти і т.п.' [Чабаненко 2001, с. 43]. Використання таких назв у живому спілкуванні разом з іншими виражальними засобами слугує ще одним доказом того, що експресивне мовлення тяжіє до комплексного висловлювання з ефектом «закодованої» оцінки.

У говірках Західного Полісся зафіксовано лексему *забите'шні -а, -е* на позначення поняття 'забудькуватий', яка проілюстрована сталим виразом *голова' забите'шна – зайду' в пукл'їт'ї не зна'їу, чого' пришла'* [Аркушин 2002, с. 392]. Прикладом поліваріантності значень є фразеологічна одиниця з цього ж ареалу *п'їти^є на 'Косову' з'їрку*, що вживають, говорючи про забудькувату людину, 'тому що на Косовій гірці жив розумний чоловік, який усе пам'ятав' [Мацюк 2013, с. 57]. Зауважимо, що побутування виразів *вине'сти на гор'бок* у західнополіських говірках, *їти на Турманову гору* – у східнополіських [Доленко 1975б, с. 16] на по-

значення 'поховати', 'померти' підтверджує збереження традиційних загальноукраїнських правил ховати на узвишші, що зумовлене ще язичницькими уявленнями про інший світ.

В основі образності нижчеподаних фразем – уявлення та пояснення процесу 'забути' через втрату голови, її фізичного пошкодження та ін., наприклад: *загубити згубити 'голову* 1. 'збожеволіти'. 2. 'розгубитися'. 3. 'забути' [Коваленко 2019, с. 82]; *загубити т'амку* [Коваленко 2019, с. 365], *йак 'доубне'у по голо^в'і 'дало* 'забути' [Коваленко 2019, с. 106]; у волинських говірках – *с'тало к'лином* [Коваленко 2019, с. 165], *за'било молот'ком* [Коваленко 2019, с. 207], *не^ммаїе йїд'ноїї к'лепки* 'забувати' [Коваленко 2019, с. 164].

Дослідження особливостей усного мовлення уможливило вияв уживання однакових фразеологізмів на позначення понять 'втратити розум', 'забути' і 'знепритомніти', що мають спільну образну модель, наприклад: *ўс'ї к'лепки пови'їтали* 'забутися' [Коваленко 2019, с. 162], *ли'шитис'а памн'ати ў голо^в'і* 'збожеволіти' [Коваленко 2019, с. 253]. Так само фокусує інтелектуально-емоційні вияви людини фразеологізм *памороки забити* 1. 'забути'. 2. 'розгубитися' [Доброльожа 2010, с. 130].

Цікавою є образна основа фразем досліджуваної групи, у яких чітко простежуємо семантику завершеної роботи й одночасно неможливість повернути все назад, наприклад: у середньополіських говірках – *їдмести віником* 1. 'прогнати'. 2. 'забути' [Доброльожа 2010, с. 30], *кинути в грубу* [Доброльожа 2010, с. 52], *вирвати з будяками* [Доброльожа 2010, с. 24], *стерти на порох* забути [Доброльожа 2010, с. 140]; у західнополіських – *за'бути йак зао'рати* 'забути назавжди' [Коваленко 2019, с. 130]; східнослов'янських – *зипити холодною водою* 'забути' [Ужченко 2013, с. 108], *кинути через плече* 1. 'забути'. 2. 'швидко зробити' [Ужченко 2013, с. 393]. У західнополіських говірках фраземі *віпустит'* з *віду* вживають із семантикою 'забутися' [Громик 2002, с. 154]. У селах нижньої течії р. Бистриці виявлено активне функціонування контамінованого вислову *раз^є пл'їнути й роз'тєрти*, утвореного на базі фраземи *пл'їнути й роз'тєрти* зі значенням 'не звертати уваги на що-небудь, забути' [ФСУМ 1999, с. 649].

Образне уявлення про забування може базуватися на порівнянні з процесом 'загубити', наприклад: у центральнослов'янських говірках – *з голови губит'ся (губиц'а), несхв.* 'не пам'ятатися, забуватися' (*їду у магаз'їн, дак запису'їу, шо купит'*, *бо з голови губиц'а*) [Сагаровський 2015, с. 51]; подільських – *розгубити по до'роз'ї* 'забути' [Коваленко 2019, с. 108].

Забудькуватість, що пояснюється на паралелях із неможливістю зберігання чогось через дірки, прогалини, метафорично представлена у фразеологізмах *дїрка в гулу'в'ї* 'часткова втрата пам'яті, забудькуватість' [Мацюк 2013, с. 72]; *голова йак друш'їлак* 'бути забудькуватим' [Мацюк 2013, с. 262]; *в одне 'вухо влєт'їло / а в д'руге вил'єт'їло* 'неухажність, забудькуватість' [Мацюк 2013, с. 458];

у центральноподільських – *дірка в голові* ‘мати погану пам’ять’ [Добролюба 2010, с. 59], *дірява голова* ‘погана пам’ять’ [Добролюба 2010, с. 44]; у східно-подільських – *дірява пам’ять* ‘забудкуватий’ [Доленко 1975а, с. 104]; закарпатських – *голова д’ірова* [Лавер 1973, с. 135].

Про несправність механізму в голові, що забезпечує запам’ятовування, йдеться в образних виразах *зак’линило пам’ят* ‘не пам’ятати, забути’ [Коваленко 2019, с. 253], *в’ідказує пам’ят* [Коваленко 2019, с. 252], *заішоу в ум безум* [Коваленко 2019, с. 366] та ін. Інтерпретація причин неможливості щось чи когось пам’ятати може бути пов’язана із семантикою образного конкретизатора *стара*: *пам’ят мо’йа та’ка стара / ну бе’зд’ітна ка’зали на ней / ну та’ шо ше ну / та’ка шо не’ мала д’ітеї* (с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.).

Проникнення в глибину мислетворчих процесів людини, прагматичного поля, багатоаспектності виявів характеристик уможливує вияв відтінків семантики фразеологічних одиниць ‘забути назавжди’ – *в’иче’нки забути* у подільських говірках [Коваленко 2019, с. 130]; щось уже забулося – *пльонка стерлася* у східнословобожанських [Ужченко 2013, с. 393]; ‘забути про неприємності’ – *вдарити лихом об землю* у середньоподільських [Добролюба 2010, с. 100]; ‘забути і не згадувати’ – *не памки про що* в західноподільських говірках [Аркушин 2003, с. 111]. Лише в словнику, що фіксує говірки Львівщини, зафіксовано фразему *забути на амен*, яку вживають зі значенням ‘усе забути; нічого не пам’ятати’ [ЛЛПЖ 2009, с. 57].

Література

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін–Луцьк, 2003. 178 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західноподільських говірок: у 2-х т. Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. 354 с.; Т. 2. 458 с.
3. Вархол Н.Д., Івченко А.І. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 1990. 160 с.
4. Голянич М.І. Мовний портрет села Тюдів. Словник у 2-х т. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Т. I. А–М. 1000 с.
5. Громик Ю.В. Фразеологізми середньоподільської говірки села Липне Ківерцівського району Волинської області. *Волинь–Житомирщина*. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2002. Вип. 8. С. 152–170.
6. ГСЛ – Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш. Львів, 2013. 668 с.
7. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. Україні (лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 464 с.
8. Добролюба Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: Видавництво «Волинь», 2010. 404 с.
9. Доленко М.Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство*. 1975а. Вип. 3. С. 102–107.
10. Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолья. *Вопросы фразеологии*. Тр. Сам ГУ, 1975. Самарканд, 1975б. Вып. 272. №8. С. 131–161.
11. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам’янець-Подільський, 2019. 412 с.
12. Лавер В.И. Русско-украинско-белорусские лексические варианты диалектных фразем. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу*: тезисы докладов (Ужгород, 25–28 сентября). Москва, 1973. С. 134–136.
13. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-

На позначення примушування когось-небудь забути щось або когось виявлено фразеологізми в лемківських говірках: *з душы и серця вырвати* ‘примушувати когось-небудь забути щось або когось’ [Ступінська, Битківська 2013, с. 44]. *виверчи з голови (і серце)* [Романюк 2002, с. 65].

Висновки. Отже, спостережено, що лексикографічне і психолінгвістичне відображення розуміння людиною процесів забування, про місце зберігання здобутої інформації, її втрату фіксують фразеологізми з образним конкретизатором *голова*. Частовживаними компонентами аналізованих семантичних рядів є іменники *розум, тямка, пам’ять*, дієслова *вилетіло, відбило, вишибло, викинути, збутися, загубити* та ін., що створюють образне уявлення про явище забування якоїсь інформації.

Запропонований аналіз уживання фразеологічних одиниць попередній, він може доповнюватися із залученням нових записів, проте зафіксовані матеріали підтверджують, що в живому мовленні виявляються всі комунікативні та функціональні можливості фразем як виразників мислетворчих процесів, станів та почуттів людини.

Перспектива дослідження полягає в продовженні просторово-значеннєвого аналізу фразеологізмів та їхніх компонентів із залученням нових свідчень діалектології, етнолінгвістики, ареалогії. Актуальним залишається залучення до описів фразеологізмів великих текстів діалектного мовлення, де найповніше розкриваються відтінки значень фразеологізмів, їх поширення та варіювання, інші системні зв’язки.

Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

14. Леснова В.В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках. Луганськ, 2004. 193 с.

15. ЛЛПЖ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. Львів, 2009. 672 с.

16. Мацюк З.С. Що сільце, то нове слівце: Словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 476 с.

17. Романюк Н.В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 232 с.

18. Сагаровський А.А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків, 2015. 228 с.

19. Степанов О.М., Фицула М.М. Основи психології і педагогіки. Навчальний посібник. 2-ге видання. Київ: Академвидав, 2006. 520 с.

20. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Тернопіль, 2000. 198 с.

21. Ступінська Г.Ф., Битківська Я.В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.

22. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу: 6-е вид. Луганськ, 2013. 552 с.

23. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. Кн. 1. 528 с. Кн. 2. С. 529-980.

24. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с.

References

1. Arkushyn H.L. (2003) Skazav, yak dva zviazav [He said he connected the two]: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni. Liublin–Lutsk. 178 s. [in Ukrainian].

2. Arkushyn H.L. (2000) Slovyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of Western Polish dialects]: u 2-kh t. Lutsk: Red.-vyd. vidd. “Vezha” Volyn. derzh. kn-tu im. Lesi Ukrainky. T. 1. 354 s.; T. 2. 458 s. [in Ukrainian].

3. Varkhol N.D., Ivchenko A.I. (1990) Frazеологічний словник лемківських говірок Skhidnoi Slovachchyny [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava. 160 s. [in Ukrainian].

4. Holianych M.I. (2018) Movnyi portret sela Tiudiv [Linguistic portrait of the village of Tudiv]. Slovyk u 2-kh t. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. T. I. A–M. 1000 s. [in Ukrainian].

5. Hromyk Yu.V. (2002) Frazеологізми serednopoliskoi hovirky sela Lypne Kivertsivskoho raionu Volynskoi oblasti [Phraseologisms of the Middle Polish dialect of the village of Lypne, Kivertsiv district, Volyn region]. *Volyn–Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem. Zhytomyr. Vyp. 8. S. 152–170* [in Ukrainian].

6. HSL – Hutsulski svity. Leksykon [Hutsul worlds. Lexicon] (2013) / N. Khobzei, T. Yastremaska, O. Simovych, H. Dydyk-Meush. Lviv. 668 s. [in Ukrainian].

7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi obl. Ukrainy (leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region Of Ukraine (vocabulary)]. Uzhhorod. Ch. III. 464 s. [in Ukrainian]

8. Dobroliozha H.M. (2010) Frazеологічний словник hovirok Zhytomyrshchyny [Phraseological dictionary of dialects of Zhytomyr region]. Zhytomyr: Vydavnytstvo «Volyn». 404 s. [in Ukrainian].

9. Dolenko M.T. (1975a) Iz sposterezhen nad dialektnoi frazeolohiieiu Podillia [From observations on the dialect phraseology of Podillya]. *Ukrainske movoznavstvo. Vyp. 3. S. 102-107* [in Ukrainian].

10. Dolenko M.T. (1975b) Materialy dlya slovaria dialektnykh frazeolohizmiv Podolya [Materials for the dictionary of dialect phraseology of Podolya]. *Voprosy frazeolohyy: Tr. Sam HU. Samarkand. Vyp. 272. №8. S. 131–161* [in Russian].

11. Kovalenko N.D. (2019) Frazеологічний словник podilskykh i sumizhnykh hovirok [Phraseological dictionary of Podillia and related dialects]. Kamianets-Podilskiy. 412 s. [in Ukrainian].

12. Laver V.Y. (1973) Russko-ukrainsko-beloruskie leksicheskie varianty dialektnykh frazem [Russian-Ukrainian-Belarusian lexical variants of dialect phrases]. *Soveshchanye po obshch斯拉vianskomu linyhvystrycheskomu atlasu: tezysy dokladov* (Uzhhorod, 25–28 sentiabria). Moskva. S. 134–136 [in Russian].

13. Lesiuk M.P. (2008) Movnyi svit suchasnoho halytskoho sela (Kovalivka, Kolomyia district). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. 328 s. [in Ukrainian].

14. Liesnova V.V. (2004) Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Nomination of human traits in Ukrainian East Slobozian dialects]. Luhansk. 193 s. [in Ukrainian].

15. LLPZh – Leksykon lvivskiy: povazhno i na zhart [Lexicon of Lviv: seriously and jokingly] (2009) / N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremaska, H. Dydyk-Meush. Lviv. 672 s. [in Ukrainian].

16. Matsiuk Z.S. (2013) Shcho siltse, to nove slivtse [What is a village is a new word]: Slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia. Lutsk: Vezha-Druk. 476 s. [in Ukrainian].
17. Romaniuk N.V. (2002) Frazeolohiia verkhnonaddnistrianskykh hovirok nyzhnoi techii richky Bystrytsi [Phraseology of the Upper Transnistrian dialects of the lower reaches of the Bystritsa River]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia. 232 s. [in Ukrainian].
18. Saharovskiy A.A. (2015) Materialy do frazeolohichnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny) [Materials for the phraseological dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region)]. Kharkiv. 228 s. [in Ukrainian].
19. Stepanov O.M., Fitsula M.M. (2006) Osnovy psykholohii i pedahohiky [Fundamentals of psychology and pedagogy]. Navchalnyi posibnyk. 2-he vydannia. Kyiv: Akademydav. 520 s. [in Ukrainian].
20. Stupinska H.F. (2000) Frazeolohiia lemktivskoho hovoru ukrainskoi movy [Phraseology of the Lemko dialect of the Ukrainian language]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Ternopil. 198 s. [in Ukrainian].
21. Stupinska H.F., Bytkivska Ya.V. Frazeolohichni slovnyk lemktivskykh hovirok [Phraseological dictionary of Lemko dialects]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2013. 464 s. [in Ukrainian].
22. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2013) Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhanshchyna and steppe dialects of Donbass]: 6-e vyd. Luhansk. 552 s. [in Ukrainian].
23. FSUM – Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1999. Kn. 1. 528 s. Kn. 2. S. 529-980 [in Ukrainian].
24. Chabanenko V.A. (2001) Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnpianshchyny [Phraseological dictionary of dialects of the Lower Dnieper region]. Zaporizhzhia. 201 s. [in Ukrainian].

NOMINATIONS OF MEMORY PROCESSES BY MEANS OF DIALECT PHRASEOLOGY: ZABUTY, ZABUVATY (ЗАБУТИ, ЗАБУВАТИ)

Abstract. The topicality of the theme of a research on the analysis of phraseological units to denote the processes of thinking is related to the need to study the peculiarities of human memory, its varieties, characteristics, emotional assessments, actualized in modern Ukrainian dialect speech.

In the article the possibilities of phraseological units in the realization of understanding and evaluation of human memory processes by native speakers are described; the bases of imagery and metaphorical meanings of phraseological units to denote the processes of ‘забути’ (‘to have forgotten’), ‘забувати’ (‘to forget’), ‘заставити забути’ (‘to make forget’), etc. are defined with the help of semantic and psycholinguistic analyzes, as well as their territorial distribution. The territorial phraseological dictionaries and published texts of dialectal speech from different areas of Ukraine served as the research material, as well as author’s records of texts of coherent speech from Podillian and related dialects. Lexicographic works from different areas of the Ukrainian language functioning make it possible to study the local peculiarities of phraseological units and their components, in particular in time and space.

Fixed expressions to denote the processes of ‘забути’ (‘to have forgotten’), ‘забувати’ (‘to forget’), ‘заставити забути’ (‘to make forget’), are characterized by figurativeness and emotionality, anthropomorphic peculiarities, which are manifested through somatisms (head, heart, brain), nominations of household items (bag, broom, colander, hammer, wedge, rivet), zoonyms (chicken, calf), etc.

Lexicographic and psycholinguistic reflection of a human’s understanding of the processes of forgetting, the place of storage of the received information or its loss have been defined, so coherent texts and regional dictionaries record phraseology with a figurative specifier *голова* (*head*). Frequently used components of the analyzed semantic series are the nouns *розум* (*mind*), *тямка* (*understanding*), *пам’ять* (*memory*), verbs *вилетіло*, *відбило*, *вишибло*, *викинути*, *збутися*, *загубити* etc., which create a figurative idea of the phenomenon of forgetting some kind of information.

The suggested analysis of the usage of phraseological units is preliminary, it can be supplemented with new records, but the recorded material confirms that live speech reveals all the communicative and functional capabilities of phrasemes as expressions of thought processes, states and feelings of a human.

Keywords: dialect, phraseological unit, memory processes, to have forgotten, to forget.

© Коваленко Н., 2022 р.

Наталія Коваленко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам’янець-Подільський, Україна; ndm.kovalenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

Natalia Kovalenko – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; ndm.kovalenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>